صد سال تربیت معلم در ایران: فرصتها، تهدیدها و چشم انداز آینده

احمد صافی*

چکیده

بررسی تاریخ آموزش و پرورش ایران نشان می‌دهد که تربیت معلمان در ایران سابقه ای طولانی دارد. تربیت معلم در راستای تغییر نظام آموزش و پرورش به سبک جدید از سال ۱۲۹۷ شمسی آغاز شده است و سابقه آن به صورت رسمی تا سال ۱۳۹۷، به صد سال می‌رسد. اولین مرکز تربیت معلم در ایران، تحت عنوان دارالمعلمین برای مردان و دارالمعلمات برای زنان، در سال ۱۲۹۷ شمسی تأسیس شد و از نظر ساختاری، برنامه‌های درسی و مقررات مصوب، تغییرات و تحولات بسیار در آن صورت گرفته است. بر اساس اسناد منتشر شده، ۴۲ نوع مرکز تربیت معلم برای تربیت و تأمین مربیان، آموزگاران، دبیران، هنرآموزان، مشاوران، راهنمایان تعلیماتی و مدیران مدارس، با نامهای گوناگون دایر شده است که از آن میان می‌توان به دارالمعلمین مرکزی، دانشسراهای مقدماتی، دانشسراهای عالی و دانشگاه تربیت معلم، مرکز تربیت معلم روستایی، عشایری، استثنایی و دانشسراهای راهنمایی، دانشگاه شهید رجایی و دانشگاه فرهنگیان اشاره کرد. بررسی تاریخی حاکی از آن است که با تغییر وزرا و مقامات وزارت معارف، فرهنگ و آموزش و پرورش مراکز تربیت معلم یاد شده در زمانهایی گسترش یا تعطیل و یا تجمیع شده است. در این مقاله، با بهره‌گیری از اسناد موجود و یافته‌های پژوهشی مربوط، تاریخ تربیت معلم در ایران در شش بخش بررسی شده است. این شش بخش شامل «اهمیت معلمی و تربیت معلم»، «پیشینه مراکز تربیت معلم»، «سیر تاریخی و تکوینی تربیت معلم»، «مطالعات، تحولات و رویکردهای گوناگون»، «تربیت معلم در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و زیرنظام تربیت و تأمین معلمان» و «فرصتها و تهدیدها و چشم انداز آینده» است.

کلید واژگان: تربیت معلم، دارالمعلمین و دارالمعلمات، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، دانشگاه فرهنگیان

تاریخ دریافت: ۹۷/۱۱/۱۶ تاریخ پذیرش: ۹۸/۵/۱۵

* عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی (نویسنده مسئول) ahmadsafi70@yahoo.com

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

مقدمه

هر آنکس که آموخت حرفی به من سزد خواندم بنده خویشتن

در این مقاله، تاریخ صد سال تربیت معلم در ایران، در شش بخش مورد بررسی قرار گرفته است. این بخشها به ترتیب عبارت اند از «اهمیت معلمی و تربیت معلم»، «پیشینه مراکز تربیت معلم»، «سیر تاریخی و تکوینی تربیت معلم»، «مطالعات، تحولات و رویکردهای گوناگون»، «تربیت معلم در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و زیرنظام تربیت و تأمین معلمان» و «فرصتها و تهدیدها و چشم انداز آینده تربیت معلم» در ایران. برای این منظور، از اسناد موجود و یافته‌های پژوهشی این حوزه استفاده شده است.

اهمیت معلمی و تربیت معلم در ایران

یکی از سازمانهای مهم آموزش و پرورش هر جامعه سازمانی است که در آن، معلمان مورد نیاز برای دوره‌های مختلف تحصیلی تربیت می‌شوند. محصول این سازمانها ، معلمانی هستند که نقطه آغاز هر تحول آموزشی و پرورشی اند و قادرند با دانش و مهارتی که کسب کرده اند، چهره سازمانهای آموزشی را دگرگون سازند و فضای مدارس را به فضای محبت، رشد و بالندگی و روح افزا و لذت‌بخش مبدل کنند. همچنین این سازمانها با انتقال عناصر فرهنگی به دانشجو- معلمان و اعمال روشهای مناسب تربیتی، موجبات رشد شخصیت کودکان و نوجوانان را فراهم می‌سازند. اگرچه تعلیم و تربیت امری وقت‌گیر و دشوار است، ولی در عین حال پرثمر است و در آن معلمان بیشترین و برترین نقش را به عهده دارند. به گفته محیط طباطبایی (۱۳۵۶)، معلمان معاصر باید همچون پیکرتراشان هنرمند و نقاشان زبردستی باشند که از تن و جان نوباوگان پیکری دلپسند و تصویری دلپذیر ابداع کنند و زبان آنان همچون تیغ آبداری باشد که مغزهای نرم کودکان و دلهای ساده نوباوگان را می‌شکافد و نهال اندیشه‌های سودمند را در آنجا می‌نشاند تا پس از رشد و نمو لازم، هر نهال، درختی بارور و هر شاخه، شاخساری پرثمر شود. نظر به چنین اهمیتی است که پیامبر اکرم فرمود «من برانگیخته شدم در نقش معلمی» (بعثت معلماً) و علی (ع) فرمود «هرآنکس که آموخت حرفی به من، سزد خواندم بنده خویشتن» (من علمنی حرفاً فقد صیرنی عبداً). نیاز به معلمان صالح و عالم و توانمند در هر عصر، به ویژه در عصر حاضر که عصر تحقیقات، فناوری و عصر انفجار دانش و ارتباطات و اطلاعات است، بیش از پیش احساس می‌شود. با توجه به رسالت و نقش معلمان در پرورش ابعاد وجود کودکان، نوجوانان و جوانان و تربیت نیروی انسانی مورد نیاز هر جامعه، غلو نخواهد بود اگر بگوییم که معلمان رکن مهم آموزش

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

و پرورش و عامل انتقال دستاوردهای علمی و فنی و تجارب بشری به نسل نوخاسته اند (صافی، ۱۳۸۲).

با ایجاد و گسترش مؤسسات تربیت معلم و ارائه برنامه‌های مناسب می‌توان معلمانی شایسته، متبحر، متعادل، دلسوز و مخلص تربیت نمود و در امر آموزش و پرورش، تحول بنیادی به وجود آورد (صافی، ۱۳۹۱). نظر به اهمیت ارزش و اعتباری که بر معلم متصور است، سرمایه‌گذاری در جهت تربیت و تأمین این رکن اساسی تعلیم و تربیت بهترین و سودمندترین نوع سرمایه‌گذاری است. مدیران جامعه به ویژه مدیران آموزش و پرورش باید باور داشته باشند که زیباترین طرح اصلاح و بازسازی آموزش و پرورش در صورتی که معلم به تعداد کافی و با کیفیت مطلوب در اختیار نباشد با شکست روبه‌رو خواهد شد (پیاژه، ۱۳۶۷) و نیز باید بر این اعتقاد باشند که مسأله تربیت معلم از هر لحاظ مسأله ای اساسی و بنیادی است که حل آن بر حل مسائلی که تاکنون مورد بررسی قرار گرفته اند تقدم و تفوق دارد (پیشین).

همچنین معلم شایسته کسی است که راه و رسم چگونه آموختن، چگونه تغییر دادن، چگونه زیستن، چگونه اندیشیدن، چگونه مدیر بر خود بودن، چگونه برنامه‌ریزی کردن و چگونه مطالعه کردن را به دانش‌آموز می‌آموزد و به خودسازی و دانش‌افزایی خویش توجه دارد. این چنین معلمی باید انتخاب و جذب شود. در مراکزی به نام تربیت معلم خوب تربیت شود، خوب به کار گمارده شود و شرایط برای ایفای نقش معلمی وی فراهم شود و مورد تکریم قرار گیرد، ارتقا یابد و همه وقت خود را به کار و تدریس و مطالعه و تحقیق اختصاص دهد و از نظر مادی و رفاهی نیز به آرامش رسیده باشد تا با خاطری آسوده به این شغل مهم و ظریف بپردازد.

در کشورمان ایران نیاز به معلمان از نظر پایه مورد تدریس، جنس، تعداد و صلاحیتهای اخلاقی و حرفه ای و اهمیت و نقش مراکز تربیت معلم و گسترش سازمانهای تعلیمی و تربیتی کاملاً محسوس است و با توجه به اندیشه اصلاح یا تغییر و یا تحول نظام آموزش و پرورش ضرورت پرداختن به جذب و تربیت معلمان و گسترش مراکز تربیت معلم از هر زمان دیگری بیشتر احساس می‌شود.

پیشینه مراکز تربیت معلم در ایران

این بخش به مروری اجمالی بر مراکز تربیت معلم در ایران با ترتیب زمانی اختصاص دارد.

تأسیس مکتب‌خانه‌ها و مدارس علوم دینی

سوابق مربوط به پیش از تصویب قانون اساسی معارف در سال ۱۲۹۰ و تأسیس دارالمعلمین و دارالمعلمات نشان می‌دهد که تا سال ۱۲۹۷ شمسی، معلمان و مدرسان مکتب‌خانه‌ها و مدارس

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

ایران در مراکز خاص تربیت معلم آموزش نمی‌دیدند. آنها معمولاً از میان طلاب ساعی و با استعدادی که در جلسه‌های استادان با سؤال و جواب شایستگی خود را نشان می‌دادند یا بر اساس تعلیقاتی که بر کتابهای موجود می افزودند یا رساله‌های علمی که می‌نوشتند، انتخاب می‌شدند. از ویژگیهای اثرگذار در این مدارس، اختصاص محلی به نام مدرس و روشی به نام مباحثه و آشنا بودن استادان به جریان یادگیری و پیشرفت متعلمان و اعطای اجازه ای به شاگردان بود. این اجازه یا گواهی‌نامه معلمی را استاد به خط خود می‌نوشت و در آن، درباره موقعیت علمی و نفسانی متعلم جدید به تفصیل توضیح می‌داد. مکتب‌داری نیز حرفه ای خصوصی بود و محاسن و معایب آن بستگی به فضای فیزیکی، محتوای برنامه، روشهای آموزشی و پرورشی و انضباطی و ویژگیهای مکتب داشت. با تأسیس مدارس به سبک جدید، از تعداد مکتب‌خانه‌ها به تدریج کاسته شد (صافی، ۱۳۷۹).

تأسیس دارالفنون

با تأسیس دارالفنون در سال ۱۲۲۸ شمسی و شکل‌گیری وزارت علوم و معارف در ۱۲۳۲ شمسی و ایجاد مدارس جدید در شهرهای ارومیه، تبریز، اصفهان و تهران، ساختاری جدید برای آموزش و پرورش تحت قانون اساسی معارف در سال ۱۲۹۰ شمسی تعیین شد. پس از آن، دولت به‌تدریج سیاستگذاری و برنامه‌ریزی برای آموزش و پرورش رسمی را به‌عهده گرفت و دوره‌های تحصیلی در چهار درجه برای تحصیل معین شدند که شامل دبستان دهکده، دبستان شهر، دبیرستان و مدارس عالی بودند.

آموزش معلمان در تالار دارالفنون: گسترش مدارس به سبک جدید در شهرها و روستاها موجب شد که ضرورت آموزش معلمان شاغل در مدارس و حتی مکتب‌خانه‌ها مورد تاکید قرار گیرد. گزارش مدیرکل وزارت معارف و فواید عامه در سال ۱۲۹۰ شمسی مؤید این امر است که «تربیت اطفال مبتدی از اعمال مشکله است که باید به عهده اشخاص متخصص تفویض شود و مسلماً اگر شخصی از اصول تعلیم و تربیت بهره‌مند نشده باشد نمی‌تواند علم خود را به اطفال بیشتری بیاموزد، هر قدر هم که در آن علم به‌خصوص، متبحر باشد» (سالنامه معارف، اوقاف و صنایع مستظرفه، ۲۹- ۱۳۲۸ قمری). تشکیل کلاس خاص برای تدریس اصول تعلیم و افزایش سطح سواد معلمان در مدرسه دارالفنون در اوایل سال ۱۲۹۰ شمسی را اولین اقدامی می‌دانند که در زمینه تربیت معلم صورت گرفته و اصول اولیه تربیت اطفال در این کلاس مطرح شده است. استاد این کلاس که در تالار دارالفنون تشکیل شده است عیسی صدیق اعلم، مؤلف کتاب روشهای نوین آموزش است.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

اعزام محصل برای ادامه تحصیل به خارج از کشور: در سال ۱۲۹۰ شمسی گامی دیگر در جهت تأمین استادان و صاحب‌نظران تعلیم و تربیت برداشته شد و آن اعزام ۳۰ نفر به خارج از کشور بود که ۸ نفر در رشته علوم و فنون نظامی، ۷ نفر در رشته مهندسی و ۱۵ نفر در رشته تعلیم و تربیت انتخاب شدند.

دو مورد بالا نشان می‌دهد که نهاد مشخصی به نام مرکز تربیت معلم برای ایجاد مهارتهای معلمی تا پیش از سال ۱۲۹۷ به صورت رسمی و براساس قانون مصوب و با بودجه دولتی وجود نداشته است. این در حالی است که در سال ۱۲۹۰ در مدرسه دارالفنون، آموزش معلمان شاغل در مدارس به منظور آشنایی با دروس علوم، ادبیات و اصول تعلیم، به صورت ضمن خدمت آغاز شد.

سیر تاریخی و تکوینی تربیت معلم در ایران

در این بخش، به سیر تاریخی و تکوینی تربیت معلم در ایران، طی صد سال (۱۲۹۷ تا ۱۳۹۷) به ترتیب وقوع، پرداخته می‌شود.

۱. تاسیس دارالمعلمین و دارالمعلمات

محمد مشایخی در مقاله ای تحت عنوان «گذشته و آینده تربیت معلم» (ویژه‌نامه ماهنامه آموزش و پرورش، ۱۳۵۵) می‌نویسد: در زمان نصیرالدوله، مجلس شورای ملی لایحه ایجاد دارالمعلمین و دارالمعلمات را برای تربیت معلمان زن و مرد تصویب نمود. ویژگیهای عمده اولین مرکز تربیت معلم به ریاست ابوالحسن فروغی و معاونت اسماعیل مرآت، عبارت بود از:

- دارای نظامنامه ای مشتمل بر ۳۲ ماده
- تربیت معلمان ابتدایی و حد معینی از تعلیمات متوسطه
- دارای دو شعبه ابتدایی و عالی
- مشخص شدن برنامه درسی، چگونگی اداره دارالمعلمین، هیات تعلیمی و مشورتی، شرایط انتخاب کارکنان و ضوابط قبولی متعلمان و صدور تصدیق‌نامه و مقررات انضباطی.

نکته قابل تأمل در نظامنامه این دو مرکز، در ماده ۲۸ (ص. ۹) آن است که دربارهٔ ویژگی متعلمین و نظم داخلی، چنین آمده است:

«نظم داخلی و روابط معلمین و اعضای مدرسه با متعلمین باید به نحوی باشد که متعلمین را به جرأت و راستی و امانت و وقر و متانت و عزت نفس و شرافت و مهر و رأفت و حسن تکلم و ادب و قید به انجام وظیفه و تکلیف و وارستگی از عموم آلایشهای زشت و موذی و سایر شرایط لازمه برای معلمین و مربیان اطفال و جوانان عادت دهد و طریق رفتار معلم را با متعلم عملاً به

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

ایشان بیاموزد. به همین نظر تنبیهات بدنی به کلی ممنوع و اولین درجه، یک نصیحت خصوصی و آخرین درجه، اخراج قطعی است. در مقابل، هیچگونه فساد اخلاق معفو نخواهد بود».

۲. دارالمعلمین اکابر

به منظور افزایش سطح دانش معلمان و ایجاد مهارت در فن تدریس، شورای عالی معارف در جلسه ۷۳ مورخ ۱۳۰۶/۱۱/۱۶ اساسنامه دارالمعلمین شبانه اکابر را تصویب نمود.

۳. دارالمعلمین ابتدایی ولایات و ایالات

به منظور تأمین معلمان مدارس ابتدایی استانها و شهرهای ایران اساسنامه دوره تحصیلات فنی دارالمعلمین ابتدایی ولایات و ایالات در جلسه ۹۳ شورای عالی معارف مورخ ۱۳۰۶/۷/۱۹ تصویب شد.

۴. دارالمعلمین عالی

به منظور گسترش دوره متوسطه و تربیت و تأمین دبیران مورد نیاز در سال ۱۳۰۷ دارالعلمین مرکزی به دارالمعلمین عالی تبدیل شد. اساسنامه و برنامه دارالمعلمین عالی در جلسه ۱۴۸ شورای عالی معارف در مهر ماه ۱۳۰۸ به تصویب رسید. دوره تحصیلات سه سال و مشتمل بر دو قسمت ادبی و علمی بود . قسمت ادبی شامل شعبه فلسفه و ادبیات و شعبه تاریخ و جغرافیا و قسمت علمی شامل شعبه فیزیک و شیمی، طبیعیات و ریاضیات بود. تدریس دروس اختصاصی هر شعبه و ۱۲ ساعت دروس علوم تربیتی به شرح زیر مورد تاکید قرار گرفت: معرفت النفس از لحاظ تربیت ۲ ساعت در هفته، فلسفه تربیت ۲ ساعت در هفته، علم اجتماع از لحاظ تربیت ۲ ساعت در هفته، تاریخ تعلیم و تربیت ۲ ساعت در هفته، مبانی تعلیمات متوسطه ۲ ساعت در هفته، اصول تعلیم و تربیت ۲ ساعت در هفته.

۵. اعزام محصل به خارج از کشور و تأمین مدرسان و کارشناسان مورد نیاز

در سال ۱۳۰۷، به منظور تأمین مدرسان و کارشناسان مورد نیاز، تعدادی محصل به خارج اعزام شدند که ۳۵ درصد آنان در رشته تعلیم و تربیت تحصیل کردند.

۶. تأسیس دانشسرای عالی و دانشسرای مقدماتی

یکی از قوانین مهم، جامع و اثرگذار در تربیت و تأمین آموزگاران و دبیران که در ۱۱ اسفند ماه ۱۳۱۲ به تصویب رسید، قانون تربیت معلم است که به موجب آن دانشسراهای مقدماتی در کشور و دانشسرای عالی در تهران دایر شدند و سالها مهم‌ترین مرکز تربیت و تأمین معلم در ایران بوده اند (صافی، ۱۳۹۱).

دانشسراهای مقدماتی و ویژگیهای اساسی آنها:

- داشتن تحصیلات ۳ ساله متوسطه

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

- تربیت آموزگار برای مدارس ابتدایی شهر و روستا
- مدت تحصیل ۲ سال و اعطای درجه دیپلم پس از ۱۱ سال تحصیل
- معافیت از خدمت سربازی به شرط تعهد خدمت ۵ سال در آموزش و پرورش
- تأسیس مدارس ضمیمه برای تمرین معلمی
- ارزش استخدامی معادل دیپلم کامل متوسطه
- تدریس مواد درسی در هفته ۳۷/۵ ساعت در سال اول و ۳۶/۵ ساعت در سال دوم شامل دروس عمومی، اختصاصی و تربیتی و روشهای تدریس و کارورزی
- فعالیت دانشسرا از ۸ صبح تا ۷/۵ بعدازظهر
- اختصاص ۲ ساعت به کارهای دستی و فلاحتی؛ ۲ ساعت در سال اول و ۲ ساعت در سال دوم
- پرداخت کمک هزینه تحصیلی طبق مقررات
- احتساب دوره تحصیل در سوابق خدمت دانش آموز معلمان

۷. دانشسرای تربیت بدنی

به منظور تربیت و تأمین معلمان ورزش برای مدارس کشور، دانشسراهای تربیت بدنی تأسیس شدند. طبق اساسنامه مصوب شورای عالی فرهنگ در سال ۱۳۲۷ دانشسرای تربیت بدنی تأسیس شد و دارندگان مدرک دوره اول متوسطه می‌توانستند به مدت دو سال در این دانشسراها تحصیل کنند و مانند دانشسراهای مقدماتی به فارغ التحصیلان این مراکز مدرک دیپلم دانشسرا در رشته تربیت بدنی اعطا می‌شد که از نظر استخدامی معادل دیپلم کامل متوسطه بوده است.

۸. دانشسرای کشاورزی

به منظور تربیت آموزگاران فنی برای دبستانهای کشاورزی روستایی اساسنامه و برنامه این مراکز در ۲۳ اردیبهشت ۱۳۲۸ در شورای عالی فرهنگ به تصویب رسید. این مراکز عملاً از سال تحصیلی ۴۴ – ۱۳۴۳ تعطیل شد.

۹. تشکیل کلاسهای کمک آموزگاری

به موجب قانون تعلیمات اجباری مصوب ۱۳۲۲ شمسی، کلاسهای کمک آموزگاری برابر اساسنامه مربوط دایر گردید. مدت تحصیل دو سال تعیین شده و فارغ التحصیلان در کلاسهای اول تا چهارم دبستان تدریس می‌کردند.

۱۰. تربیت معلم دو ساله روستایی

به منظور تأمین معلمان زن مورد نیاز مدارس روستایی، از میان دارندگان مدرک ششم ابتدایی اهل روستا افرادی انتخاب می‌شدند و به مدت دو سال در مراکز تربیت معلم روستایی تحصیل

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

می‌کردند و علاوه بر اطلاعات عمومی مربوط به مواد درسی دبستانها با روشهای تدریس دروس دبستانی، اصول آموزش و پرورش و کارهای کشاورزی آشنا می‌شدند.

۱۱. دانشسرای عشایری

به منظور تأمین دبستانهای عشایری کشوری، اساسنامه و برنامه دانشسرای کشاورزی در تاریخ ۱۵ دی ماه ۱۳۳۴ به تصویب شورای عالی فرهنگ رسید. مدت تحصیل در این مراکز یک سال و حداقل مدرک تحصیلی برای ورود به این مراکز داشتن مدرک ششم ابتدایی بوده است. فارغ التحصیلان موظف بوده اند در دبستانهای عشایری کشوری خدمت کنند. با تشکیل دوره راهنمایی تحصیلی، فارغ التحصیلان مدارس راهنمایی می‌توانستند در دانشسرای عشایری، تحصیل کنند. در این مراکز علاوه بر دروس نظری دروسی مانند زراعت، دامپروری، بهداشت انسانی و حیوانی، دفع آفات حیوانی و نباتی و کارهای هنری و حرفه ای نیز تدریس می‌شده است.

۱۲. مراکز تربیت معلم یکساله

شورای عالی فرهنگ در اجلاس ۹۷۴، اساسنامه کلاسهای تربیت معلم یکساله را در تاریخ ۱۳۳۸/۷/۱۸ تصویب کرد و با تأسیس و گسترش این مراکز در سال ۱۳۴۰ دانشسراهای مقدماتی منحل شدند. کاهش زمان تحصیل در مراکز تربیت معلم و کاستن از هزینه‌های مصرفی آن، مشکلات تأمین خوابگاه و سایر تجهیزات شبانه‌روزی و نیاز به معلمان بیشتر به دلیل افزایش جمعیت دانش آموزان دوره ابتدایی از جمله دلایل انحلال دانشسرای مقدماتی و ایجاد مراکز تربیت معلم یکساله ذکر شده است. تصمیم‌گیری درباره انحلال دانشسراهای مقدماتی و توجه به ایجاد مراکز تربیت معلم یکساله بعداً مورد بحث قرار خواهد گرفت.

۱۳. تامین معلمان ابتدایی روستا از طریق سپاه دانش

طبق قانون سپاه دانش، از سال ۱۳۴۲ فارغ التحصیلان دبیرستانهای کشور با گذراندن یک دوره چهار ماهه آموزش نظامی و فرهنگی به جای خدمت سربازی، به روستاها اعزام شدند و آموزش دانش آموزان روستایی را در مدارس سپاه دانش به عهده گرفتند. عده بسیاری از این افراد پس از فراغت از خدمت سربازی، به استخدام دائم وزارت آموزش و پرورش درآمدند.

۱۴. تربیت حرفه ای پسران و دختران

از آنجا که آموزشگاههای حرفه ای در وزارت فرهنگ تأسیس شده بودند، تربیت معلمان مورد نیاز برای این مراکز ضرورت پیدا کرد. از این رو اساسنامه تأسیس این دوره در ۱۳۴۱/۸/۶ به

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

تصویب رسید. از شرایط اساسی ورود به این دوره، دارا بودن گواهینامه دیپلم کامل از هنرستانها و توفیق در مسابقه ورودی بوده است.

۱۵. مرکز تربیت معلم دینی

به منظور تأمین معلمان دروس دینی و قرآن، مرکزی به نام تربیت معلم دینی در سال ۱۳۴۲ تأسیس شد و در سال تحصیلی ۴۶ – ۱۳۴۵، یک مرکز تربیت معلم دینی دایر بوده است.

۱۶. مرکز تربیت معلم یشیوا

در سال ۱۳۴۲، برای تأمین معلمان اقلیت مذهبی کلیمی، یک باب مرکز تربیت معلم غیر دولتی در شیراز دایر شد، اما در سال ۱۳۵۰ منحل گردید.

۱۷. تاسیس آموزشگاه تربیت معلم روستایی در دزفول

طبق مصوبه اجلاس ۱۰۷۵ مورخ ۱۳۴۳/۳/۳۱ شورای عالی فرهنگ، آموزشگاه تربیت معلم روستایی در دزفول تأسیس شد.

۱۸. تربیت معلم کودکان استثنایی

به منظور تربیت و تأمین معلمان مدارس نابینا و ناشنوا و عقب مانده ذهنی، از سال ۱۳۴۷ طبق اساسنامه مصوب شورای عالی آموزش و پرورش، مراکز تربیت معلم استثنایی دایر شد. مدت تحصیل در این مراکز یک سال بود که بعداً به دو سال افزایش یافت.

۱۹. مرکز تربیت معلم روستایی معمولان در لرستان

به منظور تأمین معلمان ابتدایی روستایی در سال ۱۳۵۵ مجدداً تأسیس مراکز تربیت معلم روستایی با طول مدت تحصیل ۱۲ ماه، مورد توجه قرار گرفت و اولین مرکز تربیت معلم روستایی در معمولان لرستان با ۸۰ کارآموز آغاز به کار کرد. بومی بودن دانش آموز– معلمان در روستاهای محل خدمت و داشتن گواهینامه پایان دوره راهنمایی تحصیلی، از شرایط ورود به این مرکز بود.

۲۰. دانشسرای هنر

به منظور تأمین معلمان هنر برای تدریس در مدارس ابتدایی، تعدادی دانشسرای هنر تأسیس شد. طبق اساسنامه مربوط، مدت تحصیل در این مرکز دو سال بود و به فارغ التحصیلان مدرک فوق دیپلم در رشته مربوط اعطا می‌شد.

۲۱. مراکز تربیت مربی کودک

به منظور تأمین مربیان مورد نیاز کودکستانها و دوره آمادگی، از سال ۱۳۵۱، تعداد این مراکز افزایش یافت. داشتن دیپلم متوسطه و اختصاص داشتن این مراکز به بانوان از ویژگیهای این مراکز بوده است.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

۲۲. دانشسراهای راهنمایی تحصیلی

با تغییر ساختار آموزشی ایران و پیش‌بینی دو سال کودکستان، پنج سال ابتدایی، سه سال راهنمایی تحصیلی و چهار سال دوره متوسطه و شروع دوره راهنمایی تحصیلی از مهر ماه سال تحصیلی ۵۱ – ۱۳۵۰ تربیت دبیران این دوره در رشته های گوناگون ضرورت یافت. لذا در سال تحصیلی ۴۹ – ۱۳۴۸، اساسنامه این مراکز در شورای عالی آموزش و پرورش به تصویب رسید. مدت تحصیل در این مراکز دو سال بود و به فارغ التحصیلان فوق دیپلم اختصاصی در رشته مربوط داده می‌شد. رشته‌های تحصیلی این مراکز ابتدا شامل علوم تجربی و ریاضی، علوم انسانی، حرفه و فن و زبان خارجی بود که بعدها رشته علوم تجربی و ریاضی به دو رشته علوم تجربی و رشته ریاضی تقسیم شد.

۲۳. دانشسراهای راهنمایی شبانه

به دلیل افزایش دانش آموزان دوره راهنمایی تحصیلی نیاز بیشتری به معلمان این دوره احساس شد و به آموزگارانی که دارای مدرک دیپلم بودند اجازه داده شد در مراکز شبانه ادامه تحصیل دهند و مدرک فوق دیپلم دریافت کنند. تعیین دروس عمومی و اختصاصی و دروس انتخابی از ویژگیهای عمده برنامه درسی این مراکز بوده است.

۲۴. انستیتو مربیان هنری

به منظور تأمین مربیان دروس هنری در مدارس، به ویژه دوره راهنمایی تحصیلی، انستیتو مربیان هنری در تهران تأسیس شد. طبق اساسنامه مصوب، مدت تحصیل در این مرکز دو سال بود و به فارغ التحصیلان مدرک فوق دیپلم اعطا می‌شد.

۲۵. مراکز تربیت معلم دو ساله فنی و حرفه ای

به منظور تأمین معلمان دروس فنی و حرفه ای، همانند دانشسراهای راهنمایی تحصیلی، مراکز تربیت معلم دو ساله فنی و حرفه ای تأسیس شد. طبق اساسنامه مصوب، داشتن دیپلم کامل متوسطه در رشته‌های فنی و حرفه ای و توفیق در مسابقهٔ ورودی از شرایط ورود به این مراکز بوده است. برنامه درسی این مراکز شامل دروس عمومی، تربیتی و اختصاصی فنی و حرفه ای بوده است.

۲۶. دارالمعلمین عالی

اولین مرکز تربیت معلم با هدف تربیت و تأمین دبیر مورد نیاز دورهٔ متوسطه، دارالمعلمین عالی است که اساسنامه آن در ۱۳۰۷ به تصویب رسیده و ویژگیهای آن در صفحات پیش مطرح شده است.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

۲۷. دانشسرای عالی

طبق قانون تربیت معلم مصوب سال ۱۳۱۲ و به منظور تربیت و تأمین دبیران مورد نیاز وزارت آموزش و پرورش ، دانشسرای عالی تحت نظر دانشگاه تهران تأسیس شد و از سال ۱۳۳۸ به بعد استقلال خود را بازیافت، تا سال ۱۳۴۳ با رشته‌های گوناگون تحصیلی توسعه پیدا کرد، سپس منحل و به جای آن سازمان تربیت معلم و تحقیقات تربیتی شامل چهار مؤسسه برابر اساسنامه مصوب ایجاد شد.

۲۸. دانشگاه تربیت معلم

بنا به تصویب جلسه ۹۸ شورای گسترش وزارت علوم و آموزش عالی در ۱۳۵۳/۷/۲۱ سازمان تربیت معلم و تحقیقات تربیتی با اهداف ذیل به دانشگاه تربیت معلم تغییر نام داد (صافی، ۱۳۹۱):

- تربیت معلم برای کلیه دانشسراهای مقدماتی، راهنمایی و عالی
- تربیت مدیران و کارشناسان امور آموزشی
- تربیت دبیران رشته‌های مختلف امور آموزشی
- تربیت متخصصان راهنمایی و مشاوره
- تهیه مواد و مصالح درسی (برنامه، کتاب و وسایل آموزشی)
- انجام تحقیقات تربیتی و روانی

این دانشگاه از ۱۳۵۳ تا ۱۳۹۰/۱۱/۱۱ با نام دانشگاه تربیت معلم به فعالیت خود ادامه داد.

۲۹. دانشسرای عالی صنعتی

به منظور تربیت دبیران فنی در رشته‌های گوناگون برای تدریس در هنرستانها، دانشسرای عالی صنعتی طبق اساسنامه مربوط در سال ۱۳۴۳ دایر شد و به تدریج توسعه یافت و سپس به دانشگاه علم و صنعت تبدیل شد.

۳۰. دانشگاه تربیت معلم در استانها و شهرها

از جمله سیاستهای وزارت فرهنگ و آموزش عالی پس از انقلاب اسلامی، ایجاد و گسترش دانشگاههای تربیت معلم در مراکز استانها و شهرستانها بوده است. به همین منظور علاوه بر دانشگاه تربیت معلم تهران در شهرهای زاهدان، کاشان، تبریز، سبزوار، سنندج و یزد نیز دانشگاه تربیت معلم برای تربیت و تأمین دبیران مورد نیاز تأسیس شده است.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

۳۱. دانشسرای عالی سپاه دانش

این مرکز به صورت جزئی از سازمان تربیت معلم و تحقیقات تربیتی، در سال تحصیلی ۴۴-۱۳۴۳ تشکیل شده بود و هدف اساسی از تأسیس آن تأمین راهنمای تعلیماتی و دبیران مورد نیاز از طریق انتخاب و تربیت سپاهیان ممتاز بوده است.

۳۲. مدارس عالی

یکی از راههای تربیت و تأمین دبیران مورد نیاز دوره متوسطه و مشاوران راهنمایی، تشکیل دوره‌هایی برای تربیت معلم در مدارس عالی کشور مانند مدرسه عالی دختران، مدرسه عالی پارس و مدرسه عالی شمیران بوده است.

۳۳. دوره کارشناسی ناپیوسته

به منظور فراهم شدن شرایط ادامه تحصیل فاغ التحصیلان هنرستانها، دوره کارشناسی ناپیوسته در ۱۲ رشته در مرکز آموزش عالی فنی انقلاب اسلامی (لویزان) و مدرسه عالی فنی بابل دایر گردید.

۳۴. سایر دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی

علاوه بر دانشگاههای تربیت معلم و به منظور تأمین دبیران مورد نیاز وزارت آموزش و پرورش، طبق موافقت وزارت فرهنگ و آموزش عالی، دانشگاه اصفهان، دانشگاه الزهراء، دانشگاه بوعلی سینای همدان، دانشگاه تبریز، دانشگاه رازی کرمانشاه، دانشگاه تهران، دانشگاه شهید بهشتی، دانشگاه شهید چمران اهواز، دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشگاه گیلان، دانشگاه لرستان و مجتمعهای آموزش عالی بیرجند، دهخدای قزوین و علوم تربیتی و قضایی قم، عهده‌دار این امر شدند.

۳۵. آموزشهای بلند مدت و کوتاه مدت در آموزش و پرورش

طبق مصوبات وزارت آموزش و پرورش دوره‌های آموزشی کوتاه مدت و بلند مدت برای دانش افزایی کارکنان اداری و آموزشی وزارت آموزش و پرورش برگزار شد (دوره‌های کاردانی، کارشناسی ناپیوسته و کارشناسی ارشد ناپیوسته در مرکز آموزش عالی ضمن خدمت وزارت آموزش و پرورش و مرکز آموزش عالی انقلاب اسلامی و ...).

۳۶. آموزش ضمن خدمت دانشگاهها

طبق موافقتنامه وزارت آموزش و پرورش و وزارت فرهنگ و آموزش عالی از سال ۱۳۸۰، ۸۰ درصد از ظرفیت رشته‌های علوم تربیتی دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی و درصدی از رشته‌های دبیری دانشگاهها، به آموزگاران اختصاص یافت.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

۳۷. دانشگاه پیام نور

از سال ۱۳۸۲ در دانشگاه پیام نور، علاوه بر اختصاص ۸۰ درصد ظرفیت رشته‌های علوم تربیتی به داوطلبان شغل معلمی، در حدود ۵۰ درصد از ظرفیت سایر رشته‌ها نیز به فرهنگیان و کارکنان رسمی دولت اختصاص یافت.

۳۸. دانشگاه آزاد اسلامی

از سال ۱۳۶۴ طبق توافق وزارت آموزش و پرورش و دانشگاه آزاد اسلامی، شمار قابل توجهی از معلمان در دوره کاردانی و کارشناسی این دانشگاه پذیرفته شدند.

۳۹. دانشگاه پیامبر اعظم (ص)

در سال ۱۳۸۵ وزیر آموزش و پرورش تجمیع مراکز تربیت معلم و مراکز آموزش عالی فنی و حرفه ای وزارت آموزش و پرورش را مطرح کرد، از این رو اساسنامه دانشگاه پیامبر اعظم (ص) تهیه شد و در شورای گسترش وزارت علوم و تحقیقات و فناوری به تصویب رسید. از اهداف مهم این دانشگاه، تربیت معلمان دوره‌های مختلف تحصیلی و بازآموزی معلمان کشور اعلام شد.

۴۰. دانشکده‌های روانشناسی و علوم تربیتی

طبق اساسنامه مصوب در سال ۱۳۴۷ دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی در دانشگاه تهران تأسیس شد. بنا به گفته شادروان علیمحمد کاردان هدف اصلی از تأسیس این دانشکده‌ها، تربیت مدرس در رشته‌های روانشناسی و علوم تربیتی به منظور تأمین مدرسان مراکز تربیت معلم بوده است. این دانشکده‌ها در برخی از دانشگاههای کشور و در دانشگاه آزاد اسلامی تأسیس شدند و دوره‌های کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری در آنها دایر است و انجام دادن تحقیقات بنیادی و کاربردی در حوزه روانشناسی و علوم تربیتی از وظایف این دانشکده‌هاست.

۴۱. دانشگاه شهید رجایی

در گزارش دانشگاه تحت عنوان تاریخچه دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی که در سال ۱۳۹۰ منتشر شده، آمده است:

«دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی در سال ۱۳۵۹ با نام مجتمع تکنولوژی انقلاب اسلامی با ادغام انستیتوهای تکنولوژی تهران بنیان‌گذاری شده، سپس به مرکز آموزش عالی فنی انقلاب اسلامی تغییر نام داده است، در سال ۱۳۷۲ به دانشکده تربیت دبیر فنی و حرفه ای تبدیل و در سال ۱۳۷۶ با تایید شورای عالی انقلاب فرهنگی با نام دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی ارتقا یافته است. این دانشگاه دارای ۷ دانشکده است و هدف اساسی از تأسیس آن تربیت و تأمین دبیران فنی

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

و حرفه ای و مدرسان مراکز عالی فنی و حرفه ای است. در سالهای اخیر دوره‌های کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری نیز در این دانشگاه گسترش یافته است و دانشجویان متعهد دبیری و آزاد در این دانشگاه تحصیل می‌کنند .»

۴۲. دانشگاه فرهنگیان

اساسنامه دانشگاه فرهنگیان در ۱۳۹۰/۱۲/۱ در شورای عالی انقلاب فرهنگی به تصویب رسید و مجتمع آموزش عالی پیامبر اعظم (ص) به دانشگاه فرهنگیان تغییر نام داد. در ماده یک این اساسنامه آمده است که دانشگاه فرهنگیان دانشگاهی است برای تأمین، تربیت و توانمندسازی منابع انسانی وزارت آموزش و پرورش، پیشرو در آموزش، پژوهش، تولید و ترویج علم نافع مورد نیاز آموزش و پرورش، سرآمد در آموزش و شایستگیهای حرفه ای و تخصصی تربیت- محور، توانمند در بهره‌گیری از فناوری نوین آموزشی و تربیتی. در اساسنامه یاد شده، اهداف، وظایف، هیات امنا، تشکیلات و برخی مقررات مطرح شده است.

مطالعات، تحولات و رویکردهای مختلف

مطالعه روند توجه به معلم و تربیت وی، ایجاد و گسترش مراکز تربیت معلم از تأسیس دارالفنون در سال ۱۲۲۸ شمسی به صورت غیر مستقیم و از ۱۲۹۷ تا ۱۳۹۷ طی صد سال، نشانگر نکات مهمی است که می‌تواند الهام‌بخش برنامه‌ریزان کنونی آموزش و پرورش ایران و مدیران عالی و میانی وزارتخانه‌های آموزش و پرورش، علوم، تحقیقات و فناوری و سازمان اداری و استخدامی و سازمان برنامه و بودجه کشور باشد و در ترسیم چشم انداز آینده تربیت و تأمین معلمان ایران، مفید و موثر واقع شود.

دقت در روند تأسیس، گسترش یا توقف برخی از مراکز تربیت معلم در ایران به شرحی که گفته شد، از ۱۲۲۸ شمسی تا ۱۲۹۷ و ۱۲۹۸ تا ۱۳۹۸ (صد سال) نشان می‌دهد که تربیت و تأمین معلم در ایران، هفت دوره را طی کرده است (صافی، ۱۳۸۲) که عبارت اند از:

۱. دوره مطالعات و گسترش فرهنگ استفاده از معلمان خارجی، سپس معلمان ایرانی و تشکیل کلاسهایی خاص برای بازآموزی معلمان مکتب‌خانه‌ها و مدارس از ۱۲۲۸ شمسی تا ۱۲۹۷.
۲. دوره تأسیس مراکز تربیت معلم به صورتهای مختلف، تصویب قوانین و مقررات خاص آموزشی، اداری، مالی و برنامه‌های درسی از ۱۲۹۷ شمسی تا ۱۳۴۶ (سال تأسیس وزارت علوم و آموزش عالی در ایران).
۳. دوره گسترش مراکز تربیت معلم توسط وزارت آموزش و پرورش از ۱۳۴۶ تا ۱۳۵۸.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

۴. دوره توقف بعضی از مراکز تربیت معلم از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۳.
۵. دوره بازنگری و توسعه مراکزتربیت معلم و تصویب قوانین مربوط مانند قانون متعهدین خدمت در وزارت آموزش و پرورش از سال ۱۳۶۳ تا ۱۳۸۰.
۶. دوره کاهش توسعه مراکز تربیت معلم و دبیر، محدود شدن ردیفهای استخدامی و گسترش اندیشه تربیت و تأمین معلم از راههای مختلف غیر از مراکز تربیت معلم از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۰.
۷. دوره تأسیس دانشگاه فرهنگیان و گسترش نقش دانشگاه شهید رجایی و تغییر نام دانشگاه تربیت معلم به دانشگاه خوارزمی از ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۷.

روند رشد و کاهش مراکز تربیت معلم و دانشجو- معلمان از نظر کیفی

جدول شماره ۱، روند افزایش و کاهش دانش آموزان و مراکز تربیت معلم و دانشسراهای روستایی را طی سالهای تحصیلی ۱۳۲۲ تا ۱۳۸۷ نشان می‌دهد (آقازاده، ۱۳۸۴؛ آمار رسمی وزارت آموزش و پرورش سالهای ۱۳۸۶ و ۱۳۹۰؛ صافی، ۱۳۹۱). در سال تحصیلی ۵۸ – ۱۳۵۷، ۵۷۸۳۲ دانش آموز و دانشجو–معلم در ۲۴۶ دانشسرای مقدماتی، دانشسرای راهنمایی تحصیلی، دانشسرای عشایری، مرکز آموزش مربی کودک، دانشسرای تربیت معلم روستایی و مرکز تربیت معلم حرفه ای تحصیل کرده اند. این عده در سال ۱۳۸۰ به حدود ۸۰۰۰۰ رسیده است و در سال ۱۳۹۰ با دیدگاههای گوناگون سیاستگذاران و برنامه‌ریزان مربوط، به حداقل رسیده و با تأسیس دانشگاه فرهنگیان و گسترش فعالیت دانشگاه شهید رجایی مجدداً افزایش یافته است. طبق کتابچه آماری دانشجویان و کارکنان دانشگاه فرهنگیان در سال تحصیلی ۹۸–۱۳۹۷، شمار دانشجویان این دانشگاه به همراه مهارت‌آموزی موضوع ماده ۲۸ اساسنامه مصوب، به ۵۲۷۶۴ نفر رسیده که ۲۵۵۳۲ نفر آنان زن و ۲۷۲۳۲ نفر مرد بوده اند.

جدول ۱: روند افزایش و کاهش دانش آموزان و مراکز تربیت معلم و دانشسراهای روستایی طی سالهای تحصیلی ۱۳۲۲ تا ۱۳۸۷

سال تحصیلی	شمار مراکز تربیت معلم و دانشسراهای روستایی	شمار دانش آموزان و دانشجو – معلمان		جمع دانش‌آموزان و دانشجو– معلمان
		دختر	پسر	
۱۳۲۲–۲۳	۴۳	۶۳۹	۹۳۳	۱۵۷۲
۱۳۳۲–۳۳	۴۱	۱۴۳	۱۶۰۸	۱۷۵۱
۱۳۵۲–۵۳	۱۱۰	۱۷۴۴۷	۱۶۸۵۱	۳۴۲۹۸
۱۳۵۶–۵۷	۲۲۸	۲۴۵۳۲	۲۹۹۰۳	۵۴۴۳۵
۱۳۵۸–۵۹	۲۰۹	۱۲۵۲۰	۲۲۲۰۶	۳۴۷۲۶

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

۱۳۵۹–۶۰	۳۲	۲۰۴۲	۴۱۲۴	۶۱۶۶
۱۳۶۲–۶۳	۱۳۴	۷۱۸۱	۲۸۴۹۱	۳۵۹۴۸
۱۳۶۷–۶۸	۳۵۸	۲۲۷۳۰	۴۲۲۱۸	۶۴۹۴۸
۱۳۷۰–۷۱	۵۲۶	۴۳۹۷۸	۶۰۰۶۱	۱۰۴۰۳۹
۱۳۷۹–۸۰	۸۲	۶۵۶۴	۷۷۵۷	۱۴۳۲۱
۱۳۸۰–۸۱	۹۷	۶۸۵۸	۶۲۹۴	۱۳۲۵۲
۱۳۸۴–۸۵	۹۰	۵۰۱۰	۴۷۴۱	۹۷۵۱
۱۳۸۶–۸۷	۹۷	۷۳۰۴	۱۱۵۵۴	۹۷۵۱
۱۳۸۷–۸۸	در سال تحصیلی ۸۸–۱۳۸۷ در کنکور سراسری دانشگاههای کشور دانشجویی پذیرفته نشده است.			
۱۳۸۸–۸۹	در سال تحصیلی ۸۹–۱۳۸۸ تعدادی دانشجو بدون تعهد دبیری پذیرفته شده است.			
۱۳۸۹–۹۰	در این دو سال نیز دانشجوی آزاد با تعهد دبیری پذیرفته نشده است.			

به گفته صافی (۱۳۹۱)، رویکردهای گوناگون به تربیت و تأمین معلم در ایران، تعطیل یا محدود شدن تدریجی مراکز تربیت معلم از ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۰، عبارت اند از:

رویکرد اول:

به دلیل گسترش دانشگاهها و مراکز عالی کشور و افزایش فارغ التحصیلان دانشگاههای کشور و تصویب به‌کارگیری معلمان دارای درجه لیسانس و فوق لیسانس در دوره ابتدایی و فوق لیسانس در دوره‌های راهنمایی و متوسطه در هیات دولت و قانون مدیریت خدمات کشوری در سال ۱۳۸۶ لازم است:

- آموزگاران و دبیران مورد نیاز دوره‌های مختلف تحصیلی وزارت آموزش و پرورش از میان فارغ التحصیلان دانشگاههای کشور با گذراندن دوره‌های یکساله یا دو ساله مهارتهای تعلیم و تربیت تأمین گردند.
- مراکز تربیت معلم دو ساله، چهارساله، دانشسراهای تربیت معلم دو ساله، دانشسراهای راهنمایی و شبانه روزی این مراکز، تعطیل شود.
- شاغلان در مدارس وزارت آموزش و پرورش به تناسب نیاز در دانشگاهها و مدارس عالی کشور در دوره‌های کارشناسی و کارشناسی ارشد ادامه تحصیل دهند.

رویکرد دوم:

معلمی امری است حرفه ای و تخصصی و معلمان باید دارای صلاحیتهای عمومی (اخلاقی، مذهبی، روانی و جسمانی) و صلاحیتهای حرفه ای و تخصصی باشند. این معلمان لازم است در مراکز تربیت معلم زیر نظر وزارت آموزش و پرورش با الهام از تجارب گذشته تربیت شوند.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

چالش برآمده از این دو رویکرد موجب شد که از سال ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۰ مراکز تربیت معلم عملاً تعطیل شوند و فضاهای گسترده تربیت معلم کشور بدون استفاده بمانند و معلمان مورد نیاز آموزش و پرورش از طریق فارغ التحصیلان دانشگاهها، سرباز- معلمها، معلمان حق التدریسی و نهضت سوادآموزی تأمین گردند.

تربیت معلم در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و زیرنظام تربیت و تأمین معلمان

در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش مصوب ۱۳۹۰ به معلم، اهمیت، ضرورت و جایگاه آن در نظام تعلیم و تربیت ایران توجه شده و یکی از شش زیر نظام سند به شرح زیر به نظام تربیت و تأمین منابع انسانی اختصاص یافته است:

- زیرنظام برنامه درسی
- زیرنظام تأمین و تخصیص منابع مالی
- زیرنظام راهبردی و مدیریت
- زیرنظام پژوهش و ارزشیابی
- زیرنظام فضا، تجهیزات و فناوری
- زیرنظام تربیت و تأمین منابع انسانی.

در زیر نظام ششم جذب، آماده سازی، حفظ و ارتقا، ارزشیابی معلم و سایر منابع انسانی مورد بحث قرار گرفته است. در این سند به نقش معلم یا مربی به عنوان اسوه ای امین، راهنمایی بصیر و عالمی توانا اشاره شده است که وظیفه هدایت، روشنگری، برنامه‌ریزی، آموزش، پشتیبانی، مشورت، بازخورد دادن و ترغیب متربیان برای به چالش کشاندن موقعیتهای کنونی جهت بسط و توسعه ظرفیتهای وجودی را برای کسب شایستگیها و دستیابی به حیات طیبه به عهده دارد. همچنین در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش از ۱۳۱ راهکار سند، ۳۹ راهکار به صورت مستقیم با زیرنظام تربیت معلم و تأمین انسانی مرتبط است و برای تحقق بخشیدن به آن در برنامه زیرنظام مصوب شورای عالی آموزش و پرورش ۱۴۲ برنامه پیش‌بینی شده است. علاوه بر اینها، در این سند، از «چرخشهای تحول آفرین» در این زیرنظام، به صورت زیر یاد شده است:

- از معلم به عنوان انتقال دهنده دانش به معلم به عنوان مربی و اسوه تربیتی و سازمان‌دهنده فرصتهای تربیتی متنوع برای احیا و ارتقای مراتب حیات طیبه متربیان.
- از معلم به عنوان مجری تصمیمات برنامه درسی به معلم تصمیم‌ساز در فرایند برنامه‌ریزی درسی.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

- از برنامه‌های صلب و بسته در تربیت مربیان به برنامه‌های منعطف برای دستیابی آنان به هویت حرفه ای منحصر به فرد و توسعه آن مبتنی بر نظام معیار اسلامی.
- از ارتقای خود بخوی سطح حرفه ای مربیان به ارزیابی عملکرد و صدور درجه مربیگری براساس میزان کارآمدی و اثربخشی.
- از فرهنگ سازمانی وابسته (محصور نمودن مربیان در فضای مدرسه) به مشارکت‌جویی علمی و انتقال تجربیات در سطوح مختلف (مدرسه، محلی، ملی و بین المللی).
- از نگاه به معلم به عنوان کارمند اداری به نگاه به معلم به عنوان شخصیتی علمی و تربیتی.

فرصتها و تهدیدها و چشم انداز آینده تربیت معلم در ایران

در بخش پایانی، فرصتها و تهدیدها و چشم انداز آینده تربیت معلم در ایران به تفکیک و به اجمال بیان می‌شود.

فرصتها و نقاط قوت

۱. مطالعه اسناد متعدد منتشر شده در مورد روند تربیت و تأمین معلم در ایران از ۱۲۶۸ تا ۱۲۹۷ و از ۱۲۹۸ تا ۱۳۹۸ نشان می‌دهد که تأسیس مراکز تربیت معلم برای تأمین معلمان مورد نیاز همه دوره‌های تحصیلی پیش‌دبستانی، دبستانی، راهنمایی تحصیلی (دوره اول متوسطه) و دوره دوم متوسطه مورد تأکید صاحب‌نظران تعلیم و تربیت، طرحها و اسناد تحولی آموزش و پرورش بوده است. از جمله در برنامه‌های توسعه کشور از ۱۲۲۷ شمسی تا برنامه ششم توسعه پس از انقلاب اسلامی و در طرحهای اصلاح، تغییر و تحول آموزش و پرورش به ویژه طرح تغییر بنیادی آموزش و پرورش در سال ۱۳۶۷ و سند تحول آموزش و پرورش در سال ۱۳۹۰، این تأکید و توجه مشهود است.

۲. تصویب قوانین و مقررات متعدد در مجلس شورای ملی و مجلس شورای اسلامی و اساسنامه‌های متعدد در مراجع ذیربط در صد سال از ۱۲۹۷ تا ۱۳۹۷، مؤید این امر است.

بررسی اسناد منتشر شده از جمله مجموعه قوانین و مقررات مربوط به منابع انسانی در آموزش و پرورش (عابدینی و رحیمی، ۱۳۹۶) و قوانین آموزش و پرورش (صافی، ۱۳۹۷) نشان می‌دهد که از سال ۱۲۹۷ تا ۱۳۹۷، قوانین متعددی در این زمینه به تصویب رسیده است که از میان آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- قانون تشکیل دارالمعلمین و دارالمعلمات مصوب ۱۲۹۷ شمسی
- قانون تشکیل دانشسراهای مقدماتی و دانشسرای عالی مصوب ۱۳۱۲

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

- قانون متعهدین خدمت به آموزش و پرورش مصوب ۱۳۶۹
- قانون الحاق ۲ ماده به قانون اجازه تأسیس دانشسراهای مقدماتی و عالی مصوب ۱۳۵۴

در شورای عالی معارف، فرهنگ و آموزش و پرورش و شورای عالی انقلاب فرهنگی اساسنامه‌های متعدد در مورد انواع تربیت معلم به تصویب رسیده است که مهم‌ترین آنها عبارت است از:

- اساسنامه دانشسراهای راهنمایی تحصیلی مصوب ۱۳۴۹
- اساسنامه سازمان تربیت معلم و تحقیقات تربیتی مصوب ۱۳۴۶
- اساسنامه دانشگاه تربیت معلم مصوب ۱۳۵۳
- اساسنامه تشکیل دانشگاه شهید رجایی مصوب ۱۳۸۱
- اساسنامه مجتمع عالی پیامبر اعظم (ص) مصوب ۱۳۸۶
- اساسنامه دانشگاه فرهنگیان مصوب ۱۳۸۷.

۳. تهیه و تصویب دهها طرح و سند در مراجع ذیربط از جمله:

- طرح تشکیل کلاسهای خاص برای تدریس اصول تعلیم و تربیت اطفال در تالار دارالفنون در ۱۲۹۰ شمسی
- تهیه نظامنامه دارالمعلمین و دارالمعلمات روزانه و شبانه و عالی در ۱۲۹۷ و ۱۳۰۶ و مقررات مربوط به دانشسراهای مقدماتی و عالی و سایر مراکز تربیت معلم و پیش‌بینی پزشک و مدرسه ضمیمه در این مراکز
- ایجاد و گسترش ساختارهای متعدد برای تربیت و تأمین معلمان شهری، روستایی، عشایری، استثنایی و فنی و حرفه ای از سال ۱۲۹۷ به گونه ای که مطرح شد.
- ایجاد و گسترش دانشسرای عالی، دانشگاههای تربیت معلم، مجتمع آموزش عالی پیامبر اعظم(ص)، دانشگاه شهید رجایی و تربیت معلم در برخی از دانشگاههای ایران مانند دانشگاه آزاد اسلامی
- توجه به گزینش نیروهای بومی در مناطق محروم
- تهیه طرحهای پژوهشی متعدد در حوزه تربیت و تأمین معلم در ایران از جمله بررسی سیر تاریخی و تکوینی تربیت معلم در ایران از آغاز تاکنون(۱۲۹۰ تا ۱۳۹۰) (صافی، ۱۳۹۰)، احصای پژوهشهای حوزه تربیت معلم و نیروی انسانی (شمشیری، ۱۳۸۱)، بازشناسی

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

تحقیقات در حوزه تربیت معلم و ارائه الگوی پیشنهادی برای تربیت معلم در ایران (شعبانی، ۱۳۸۱).

- مجموعه قوانین و مقررات مربوط به منابع انسانی (عابدینی و رحیمی، ۱۳۹۶).
- طرح سازمان نظام معلمی (۱۳۸۸)، نظام رتبه‌بندی معلمان(۱۳۹۲)، طرح جامع منابع انسانی آموزش و پرورش (۱۳۹۴) و تالیف و چاپ و انتشار صدها کتاب و مقاله طی یکصد سال گذشته.

۴. تشکیل گروه هماهنگی تربیت معلم

به منظور ایجاد هماهنگی در برنامه‌های تربیت معلم کشور و فراهم آوردن زمینه ادامه تحصیل معلمان در سطح کاردانی و کارشناسی و کارشناسی ارشد در دانشگاههای کشور، گروه هماهنگی برنامه‌ریزی تربیت معلم به ریاست وزیر آموزش و پرورش و با عضویت شماری از صاحب‌نظران و مقامات ذیربط آموزش و پرورش و آموزش عالی از سال ۱۳۶۴ تاکنون فعالیت داشته و در این گروه نظام جامع تربیت معلم و اصول آن به تصویب رسیده است. در اصل اول چنین آمده است: «از آنجا که معلمی یک حرفه تخصصی است و نیاز به دانش، بینش و مهارت خاص دارد، اشتغال به شغل معلمی فقط از طریق نظام تربیت معلم و کسب مجوز از مراجع قانونی ذیربط و گواهینامه کیفیت معلمی امکان پذیر است." در اصل دوم هم قید شده است که «آموزش و پرورش معلمان به زمان خاص محدود نمی‌شود؛ پیش از ورود به حرفه معلمی آغاز و در طول اشتغال به طور مستمر تا پایان دوره خدمت ادامه می‌یابد»(صافی، ۱۳۹۱، ص. ۶۶).

تهدیدهای اساسی

۱. تفاوت دیدگاه مقامات آموزش و پرورش و مقامات سازمان برنامه و بودجه و سازمان اداری و استخدامی کشور و برخی از صاحب‌نظران در مورد نحوه جذب و تربیت و تأمین نیروی انسانی آموزش و پرورش و تاثیر این تفاوت دیدگاه در کاهش مراکز تربیت معلم و فارغ التحصیلان این مراکز در برخی از سالها و نیز تخصیص بودجه و ردیفهای استخدامی لازم.

۲. تغییر نام دانشگاه تربیت معلم با صد سال سابقه به دانشگاه خوارزمی در شورای عالی انقلاب فرهنگی و از دست دادن فضاهای مناسب، نیروی انسانی حاذق و با تجربه و سرمایه‌های اختصاص یافته به وزارت معارف، فرهنگ و آموزش و پرورش در نقش تربیت کننده و تأمین کننده نیروی انسانی وزارت آموزش و پرورش.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

۳. وجود دو وزارتخانه آموزش و پرورش و علوم، تحقیقات و فناوری از سال ۱۳۴۶ تاکنون به منزلهٔ دو مرجع مؤثر در جذب ، تربیت و تأمین نیروی انسانی آموزش و پرورش و در نتیجه کمبود سیاستی جامع در تأمین نیروی انسانی آینده وزارت آموزش و پرورش.

۴. واگذاری مراکز عالی فنی و حرفه ای وابسته به وزارت آموزش و پرورش به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری با همه امکانات، نیروی انسانی و تجهیزات و در نتیجه تعطیل شدن مراکز تربیت معلم فنی و حرفه ای در سطح کاردانی در آموزش و پرورش در برنامه پنجم توسعه کشور.

۵. عدم ساخت مراکز جدید برای تربیت و تأمین معلمان و نامناسب بودن برخی از ساختمانها و تجهیزات دانشگاه فرهنگیان (پردیسها).

۶. عدم تأمین معلمان دوره‌های مختلف تحصیلی شهر و روستا در سالهای اخیر و در نتیجه استفاده از طرحهای سرباز معلم، معلمان نهضتی وحق التدریسی.

چشم انداز آینده

با توجه به افزایش جمعیت کشور در شهرها و روستاها و در نتیجه افزایش جمعیت دانش آموزی در دوره‌های مختلف تحصیلی و ضرورت عمومی و اجباری شدن تعلیمات عمومی و نیمه تخصصی تا پایان دوره متوسطه و با توجه به پیشرفت سریع علوم و تجارب بشری به‌ویژه علوم تربیتی و روانشناسی و روشهای یاددهی – یادگیری و توسعه فناوری و مفاد اسناد فرادستی و ضرورت بهره‌گیری از تجارب گذشته، اقدامات زیر ضروری است:

۱. وزارت آموزش و پرورش و وزارت علوم، تحقیقات و فناوری همچون برخی از کشورهای جهان ادغام شود و یک مرجع تحت عنوان وزارت آموزش و پرورش عمومی و عالی، سیاستگذاری، برنامه‌ریزی و نظارت بر تربیت و تأمین معلمان مورد نیاز کشور را به عهده داشته باشد.

۲. رویکرد به نظام تربیت معلم و تأمین نیروی انسانی، رویکردی موقعیت- محور باشد و این امر مبنای سیاستگذاری در زمینه جذب، تربیت، نگهداشت، ارتقا و ارزشیابی معلمان قرار گیرد.

۳. تغییر نگرش نسبت به تربیت معلم و پایگاه آن در جامعه در تمام رده‌های مدیریتی، به‌ویژه مدیران عالی درون و برون آموزش و پرورش و پذیرش این نکته که تغییر نظام آموزش و پرورش به صورت مطلوب از طریق تربیت و تأمین معلمان شایسته امکان پذیر است و

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

سرمایه‌گذاری در این راه مناسب‌ترین و ثمربخش‌ترین سرمایه‌گذاری است. این تغییر نگرش سبب ایجاد سعه‌صدر بیشتر در تخصیص اعتبارات، تصویب طرحهای مربوط به معلمان و تسهیل رشد کمی و کیفی نظام تربیت معلم و بازآموزی معلمان خواهد شد.

۴. مدارسی استاندارد در جوار مراکز تربیت معلم و پردیسهای دانشگاه فرهنگیان و دانشگاه شهید رجایی برای اجرای مطلوب برنامه کارورزی و اجرای طرحهای پژوهشی تأسیس شود.

۵. با توجه به حرفه ای و تخصصی بودن کار معلم، اشتغال به شغل معلمی از طریق نظام تربیت معلم و داشتن گواهینامه یا پروانه معلمی انجام شود.

۶. امکانات لازم از نظر فضا، بودجه و تجهیزات و استادان باتجربه در اجرای زیرنظام تربیت معلم و تأمین نیروهای انسانی سند تحول آموزش و پرورش مصوب ۱۳۹۰ و چرخشهای مطرح شده در این زیرنظام فراهم شود.

۷. با توجه به روند رشد جمعیت دانش آموزی شهر و روستا و برنامه درسی دوره‌های مختلف، طرح جامع نیروی انسانی ده ساله آموزش و پرورش تهیه و راههای تربیت و تأمین آن مشخص گردد.

۸. در انتخاب دانشجو- معلمان، رشد ابعاد وجودی آنان و افزایش صلاحیتهای اخلاقی و حرفه ای آنها، از یافته‌های پژوهشی استفاده شود.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

منابع

آقازاده، احمد. (۱۳۸۴). نگاهی تحلیلی بر سیر تحولات نظام تربیت معلم در ایران. *فصلنامه روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبائی، ۱* (۱)، ۱۲۳-۱۴۴.

پیاژه، ژان. (۱۹۶۰). *روان‌شناسی و دانش آموزش و پرورش*، ترجمه علیمحمد کاردان (۱۳۶۷). انتشارت دانشگاه تهران.

دانشگاه فرهنگیان. (۱۳۹۷). *خلاصه آمار دانشجویان و کارکنان دانشگاه فرهنگیان.*

دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش. (۱۳۷۳). *اساسنامه‌های مراکز تربیت معلم از ۱۳۰۲ تا ۱۳۶۲.* تهران: وزارت آموزش و پرورش.

_____. (۱۳۸۸). *طرح سازمان نظام معلمی جمهوری اسلامی ایران.*

_____. (۱۳۹۰). *زیرنظام تربیت معلم و تامین نیروی انسانی آموزش و پرورش.* تهران: شورای عالی آموزش و پرورش.

_____. (۱۳۹۰). *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، (سند مشهد مقدس).* تهران: وزارت آموزش و پرورش با همکاری شورای عالی انقلاب فرهنگی.

_____. (۱۳۹۲). *نظام رتبه‌بندی معلمان.*

_____. (۱۳۹۴). *طرح جامع منابع انسانی آموزش و پرورش.*

_____. (۱۳۹۶). *مجموعه مصوبات شورای‌عالی آموزش و پرورش.* تهران: شورای عالی آموزش و پرورش.

سالنامه معارف، اوقاف و صنایع مستظرفه. (۲۹-۱۳۲۸). وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه.

شعبانی، زهرا. (۱۳۸۱). بازشناسی تحقیقات در حوزه تربیت معلم و ارائه الگوی پیشنهادی برای تربیت معلم در ایران. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، وزارت آموزش و پرورش.

شمشیری، بابک. (۱۳۸۱). احصاء پژوهش‌های حوزه تربیت معلم و نیروی انسانی. پژوهشکده تعلیم و تربیت، وزارت آموزش و پرورش.

شورای عالی انقلاب فرهنگی. (۱۳۶۵). *آیین نامه تشکیل گروه هماهنگی برنامه‌ریزی تربیت معلم.*

_____. (۱۳۹۰). *اساسنامه دانشگاه فرهنگیان.* تهران: دانشگاه فرهنگیان.

شورای عالی معارف. (۱۳۰۶). *اساسنامه دارالمعلمین شبانه اکابر.*

_____. (۱۳۰۶). *اساسنامه دوره تحصیلات فنی دارالمعلمین ابتدایی ولایات و ایالات.*

صافی، احمد. (۱۳۷۹). *سازمان و مدیریت در آموزش و پرورش.* تهران: ارسباران.

_____. (۱۳۸۲). تربیت و تامین معلم در ایران (گذشته، حال و آینده). *فصلنامه تعلیم و تربیت، ۱۸ و ۱۹*(۴)، ۱۱-۴۳.

_____. (۱۳۹۰). *بررسی سیر تاریخی و تکوینی تربیت معلم در ایران از آغاز تاکنون (۱۲۹۰ تا ۱۳۹۰).* پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.

_____. (۱۳۹۱). *تربیت معلم در ایران، ژاپن، مالزی، آلمان، انگلستان، هند و پاکستان.* تهران: نشر ویرایش.

_____. (۱۳۹۷). *سازمان و قوانین آموزش و پرورش ایران.* تهران: سازمان سمت.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]

محیط طباطبایی، سید احمد. (۱۳۵۶). وظیفه معلم در عصر معلم و عصر کودک. *ماهنامه آموزش و پرورش، ۴۷* (شماره ویژه)، ۸۷-۹۲.

وزارت آموزش و پرورش. (۱۳۹۷). *آمار رسمی وزارت آموزش و پرورش از سال تحصیلی ۲۳- ۱۳۲۲ تا ۹۷- ۱۳۹۶.*

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1398.35.2.4.3]